

Het koesteren van de democratie vraagt actieve inzet

Bernard ter Haar, maart 2024

Het gaat wereldwijd niet zo goed met de democratie en de democratische rechtsstaat. Alle reden dus om alert te zijn, ook in Nederland. Democratie betekent dat burgers mogen kiezen door wie zij bestuurd willen worden..? Dat is een heel slechte definitie van het begrip democratie. Dat zien we bijvoorbeeld aan de recente presidentsverkiezingen in Rusland, waar burgers in schijn democratisch voor Poetin mochten kiezen, maar de maatschappelijke omstandigheden zo waren gecreëerd dat er geen andere uitkomst mogelijk was dan Poetin als verkiezingswinnaar. De Russische burger was genuïkorf en geïntimideerd. Oppositie werd verboden en via de rechter werd tegengeluid snel het cachot in geleid. Als we breder kijken naar zorgwekkende toestanden van democratieën in de wereld dan is het meteen duidelijk hoe belangrijk twee pijlers van de democratie zijn: vrijheid van meningsuiting, met daarbij een onafhankelijke journalistiek, en een onafhankelijke rechtelijke macht. Die twee pijlers zijn door Poetin in Rusland omvergeworpen, en datzelfde hebben we zien gebeuren in bijvoorbeeld China, in Polen en in Hongarije. Autocraten zien heel goed dat onafhankelijke rechters en journalisten hun machtspositie kunnen breken, maar dat gewillige rechters en journalisten hun positie kunnen verstevigen.

Op dit moment wordt in de Tweede Kamer de grootste fractie gevormd door de Partij voor de Vrijheid. Zevenendertig fractieleden van een partij met maar één lid, zonder enige vorm van interne democratische controle, en met een partijleider die zich bij herhaling publiekelijk negatief heeft uitgelaten over de rechtelijke macht in Nederland en over de Nederlandse journalistiek. Het enige partijlid de heer Wilders is geen liefhebber van de democratie. Hij kan er handig gebruik van maken, maar dat maakt hem nog geen democraat. In woord en geschrift heeft hij zich ondemocratisch uitgelaten, onder andere door haat te zaaien, bevolkingsgroepen uit te sluiten of in het verdomhoekje te zetten. Hij weigert categorisch om zijn uitspraken terug te nemen, dus al zijn ondemocratische uitspraken staan nog steeds, zelfs die waar hij juridisch voor veroordeeld is. Ook al heeft hij in de hunkering naar politieke macht zich garant gesteld voor het behoud van de beginselen van de rechtsstaat, al zijn uitspraken bewijzen dat in die rechtsstaat zijn eigen waardenstelsel niet ligt. Hij zoekt internationaal verbinding met autocraten die zich net als hij met enthousiasme keren tegen de grondbeginselen van de democratie. De aansluiting die hij met bijvoorbeeld Orban zoekt suggereert dat Hongarije een route heeft doorlopen die hij graag met het Nederlandse bestuur in zou slaan. We kunnen er ook niet automatisch van uitgaan dat dit in Nederland nooit zal gebeuren.

De PVV is bij de laatste verkiezingen de grootste fractie in de Tweede Kamer geworden. Met die omvang lonkt deze ondemocratische partij naar bestuurlijke macht. Anderen denken ook dat die bestuurlijk macht de PVV toekomt. Ik denk dat dat een groot misverstand is. Het bewaken van de democratie brengt met zich mee dat gebrek aan democratisch waarden bestreden moet worden, met kracht en zolang de democratie daartoe zelf de ruimte geeft. Gelukkig is een grote meerderheid van de Nederlanders sterk tegen het gedachtengoed van de PVV, dus die ruimte is er nog volop. En natuurlijk zijn er best veel mensen die op de PVV hebben gestemd. Burgers stemmen niet altijd vanzelf voor de democratie; zij beseffen niet vanzelf wat de kracht en de betekenis is van een goed functionerende democratie voor de samenleving als geheel en voor

een toekomstig en stabiel welbevinden van die samenleving, hoewel dat precies is wat wereldwijd de geschiedenis van de afgelopen paar eeuwen heeft geleerd. Hun blik gaat dikwijls niet verder dan hun eigen maatschappelijke horizon. Het vraagt een actieve informering, discussie en beoordeling om te laten zien dat er voorbij die horizon ook nog belangrijke waarden spelen in de samenleving. Dat is de essentiële functie van zowel de rechtelijke macht als de journalistiek; naast de functie van het onderwijs om verantwoordelijk burgerschap over te dragen. De recente geschiedenis in Polen en Hongarije, en mogelijk de toekomstige situatie in de VS laten zien dat het bewaken van de democratie heel ingewikkeld kan worden als een ondemocratische partij de meerderheid heeft verworven, minderheden in de hoek worden gezet en de pijlers van de onafhankelijkheid van rechtelijke macht en journalistiek stapje voor stapje worden gekleineerd en afgebroken.

Het koesteren van de democratie vraagt dus in mijn ogen om het afwijzen van een ondemocratische partij. Het is interessant om te zien dat in Nederland op dit moment het omgekeerde gebeurt. Politieke partijen die verbaal krachtig pleiten voor de democratische rechtsstaat kiezen er toch voor een bestuurlijk verband aan te willen gaan met de ondemocratische PVV. Personen die ik de democratie wel durfde toe te vertrouwen laten zich de rol van informateur aanleunen om de PVV in het bestuurlijke zadel te helpen. Dit alles onder het mom dat de democratie dit zou vragen. De grootste partij vertegenwoordigt veel burgers, en dus past het in het democratisch bestel om deze partij een plek in de bestuurlijke macht te geven. Dat is het misverstand dat hierboven al is beschreven. Als we de democratie serieus willen nemen, bestrijden we actief ondemocratisch gedachtengoed, benoemen we het maatschappelijk bedreigende karakter van een ondemocratische politieke partij en zorgen we ervoor dat een ondemocratische partij geen toegang krijgt tot bestuurlijke macht.

Dat de VVD in deze is ontspoord is heel pijnlijk, voor de partij zelf, maar ook voor de Nederlandse samenleving als geheel. Met minder democratie wordt Nederland echt niet beter. De VVD oriëntatie, die nog kan veranderen, is belangrijk omdat deze partij een sleutelrol vervult in de samenstelling van het toekomstige nationale bestuur. Maar ik vind vooral de positie van de informateurs interessant ¹. De voorzitter van de SER en een prominent lid van de Raad van State kiezen ervoor om zich in te zetten voor een bestuurlijke rol van een ondemocratische partij. Zij zullen dat ook zelf beseffen, maar hebben een andere afweging gemaakt dan die ik hierboven maak. Mogelijk is hun motief om bij te dragen aan een zekere ordelijkheid van het landsbestuur. Nederland kan zich de wanorde van politieke onzekerheid niet langdurig veroorloven. Ik kan me ook nog voorstellen dat de informateurs voor zichzelf een beschermende rol zien in het behoud van de kwaliteit van het bestuur, bijvoorbeeld als het om 's lands financiën gaat. Maar alleen al de verbazing die alle informateurs bij hun start uitspraken dat zij waren verkozen tot deze rol maakt al duidelijk dat niet de informateurs, maar de heer Wilders de regie bepaalt van het informatieproces tot nu toe. De informateurs hebben geen verantwoording afgelegd over hun motieven om aan deze formatie een bijdrage te leveren, ondanks het ondemocratisch gehalte van de PVV. Het was beter geweest als ze dat wel hadden gedaan; dat had ook zeker bijgedragen aan de discussie over het belang van de democratie voor Nederland.

Wat beweegt Wilders in zijn keuze tot deze informateurs? De grote winst die hij al geboekt lijkt te hebben is dat zijn partij niet langer buitengesloten is. Daar heeft de VVD al vóór de verkiezingen aan bijgedragen, maar dat is in hoge mate versterkt door het maatschappelijk prominente

¹ Een van de informateurs is van SGP-huize. ik ga even voorbij aan de vraag of de SGP een democratische partij is, met zijn theocratische inslag en zijn kenmerk van ondergeschiktheid van de vrouw in het publieke bestuur

gehalte van de informateurs, die hij heeft neergezet. Daarbij kent Wilders natuurlijk het gedachtengoed van de informateurs die hij heeft verkozen. Van Plasterk had hij niets te vrezen, maar Putters heeft overduidelijk een waardenstelsel dat tegengesteld is aan dat van Wilders, en van Van Zwol kent hij ook de reputatie van financiële deugdelijkheid en is hij zich ervan bewust dat de Raad van State alle wettelijke initiatieven van de PVV genadeloos heeft neergesabeld. Blijkbaar vertrouwt Wilders erop dat de informateurs maximaal loyaal zijn aan de opdracht die hun is verstrekt, en hem daarmee stapje voor stapje dichterbij het centrum van de macht brengen. Wat er inhoudelijk gebeurt is voor hem daaraan ondergeschikt. Wilders ziet ongetwijfeld ook dat zijn huidige positie nog heel wankel is. Het onderlinge wantrouwen tussen de vier partijen die nu aan het formeren zijn is zo groot, en hun insteek op de grote politieke vraagstukken is zo verschillend, dat het buitengewoon twijfelachtig is of deze nu al langdurige formatiepoging tot een resultaat gaat leiden. Dat inzicht wordt ongetwijfeld ook gedeeld door de informateurs, wat hun er toch niet van heeft weerhouden om hun rol op te nemen. Voor de komende periode zijn er verschillende scenario's denkbaar, waar Wilders maximaal regie op zal proberen te voeren. Het eerste is dat het ondanks alle verschillen en wantrouwen toch lukt om tot een zekere mate van overeenstemming te komen en een kabinet te vormen. Wilders heeft daarbij dan veel van zijn verkiezingsretoriek moeten inslikken, maar kan die retoriek hernemen vanuit een comfortabele positie in de Tweede Kamer. Naar zijn kiezers toe is hij dan winnaar, en extra aantrekkelijk bij een volgende verkiezingsronde, die vermoedelijk ook niet lang op zich laten wachten. Het tweede scenario is dat de formatie met de huidige vier partijen mislukt. Er zal Wilders dan alles aan gelegen zijn om de schuld daarvan bij de anderen te leggen. Daar is hij zelfs in zekere zin al maanden mee bezig. Met zicht op de huidige verkiezingspeilingen ziet hij verdere groei van zijn partij als een grote mogelijkheid; zodra de formatie klappt zal hij dan ook "namens het gehele Nederlandse volk" pleiten voor nieuwe verkiezingen. Zijn blik op het Nederlandse volk gaat niet verder dan zijn eigen aanhang. De partijen die geen behoefte hebben aan nieuwe verkiezingen op korte termijn zullen wellicht andere combinaties gaan uitproberen. Voor Wilders is dat een uitgelezen kans om de rest van het politieke landschap zwart te maken. Hij is inmiddels onderdeel van de partijen die de macht kunnen verdelen, dat heeft hij immers de afgelopen maanden gerealiseerd, en heeft dus de positie om zich over het bestuurlijk vermogen en onvermogen van de anderen uit te spreken, en zichzelf nadrukkelijk te profileren als politiek-bestuurlijk alternatief.

Zover zijn we gekomen. Meebewegende informateurs en partijen die de Nederlandse democratie hoog willen houden hebben de Nederlandse politiek in deze positie weten te manoeuvreren. Als het niet lukt om Wilders de regie te ontnemen gaat de Nederlandse democratie zware tijden tegemoet. Voor iedereen die de democratie koestert, ligt er dus een belangrijke actieve opdracht.